

УДК 37.035.8

ПРИНЦИП ГРОМАДЯНСЬКОСТІ Й ПАТРІОТИЗМУ (ЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Григорій Васянович

*Львівський науково-практичний центр
Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України
вул. Кривоноса, 10, 79008 Львів, Україна*

Проаналізовано зміст одного з головних принципів педагогічної етики – громадянськості й патріотизму. Висвітлено наукові підходи до цієї проблеми на підставі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних педагогів: Д. Боску, Г. Вашенка, О. Духновича, Г. Кершенштайнера, С. Русової, В. Сухомлинського та ін.

Ключові слова: громадянськість, патріотизм, моральне виховання, педагог, студент, принцип.

Громадянське й патріотичне виховання у навчальних закладах України щораз очевидніше стає серцевиною педагогічного процесу і зокрема виховної діяльності у позанавчальний час. У концепції громадянського виховання особистості зазначено: “Громадське виховання – процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною” [5, с. 7].

Сучасний стан розвитку нашого суспільства свідчить про те, що принципу громадянськості й патріотизму не надається належне значення.

Достатньо сказати, що за даними соціологічного опитування 1994 року кожен четвертий із 1200 опитаних українців хотів би виїхати з країни. Серед молоді до 19 років таких виявилась половина (!). Найбільше охочих залишити Батьківщину – у західному регіоні (41%) і у Києві (39%), найменше – на північному заході країни (15%), у Криму (16%). Найчастіше виїжджають молоді, обдаровані люди з вищою освітою. За 1996 рік Україна “подарувала” закордону понад 100 докторів наук [7, с. 20]. Упродовж лише 1996–2000 років. Україну залишив 851 спеціаліст з науковим ступенем. Водночас серед загалу науковців, які емігрували у 2000 р., майже дві третини – спеціалісти до 50 років; 29,8% – до 40 років; 41–50 років – 34,4%. Це не просто втрата спеціалістів, це втрата людей найпродуктивнішого віку, які виявляють творчу активність, отже, втрата еліти.

З огляду на це ми ставимо за мету з’ясувати не лише зміст принципу громадянськості й патріотизму, але й проаналізувати ідеї провідних

вітчизняних та зарубіжних науковців в історико-педагогічному й етичному контекстах.

Дотримання принципу громадянськості у моральному становленні особистості було незаперечною істиною і вимогою ще за часів античності. Наприклад, давньогрецький філософ Платон зазначав, що індивід і держава – це одне ціле. Педагог несе персональну відповідальність перед законом, державою, народом за виховання моральних, громадських якостей молоді.

Учень Платона – Арістотель – відстоював думку, згідно з якою громадянське виховання молоді – це головний засіб збереження державного устрою. Тому його забезпечення є справою не лише вчителів, батьків, а передусім держави. “А оскільки держава в її цілісності має на увазі одну кінцеву мету, то зрозуміло, що для всіх потрібне тотожне виховання, і турбота про це виховання повинна бути загальною, а не власною справою, як тепер, коли кожен турбується про виховання своїх дітей власним способом і навчає власним шляхом того, що йому заманеться. Те, що має загальний інтерес, потрібно й вирішувати загальним способом. Не треба, крім цього, думати, ніби кожен громадянин існує сам по собі. Ні. Всі громадяни належать державі, оскільки кожен із них є часткою держави, і турбота про кожну частку, звісно, повинна мати на увазі піклування про все ціле” [1, с. 628].

У цьому ж аспекті проблему громадянськості особистості розглядали й інші прогресивні педагоги Західної Європи: М. Монтень, Я. Коменський, Й. Песталоцці, А. Дістервег, Г. Кершенштайнер та ін. Усі вони відстоювали думку, що справжній педагог – це не просто державний службовець, це – окраса нації, її надія й опора. Він здатний виявити свою гідність, моральну культуру, внутрішню свободу за умов постійного й неформального піклування з боку батьків, держави, суспільства. Зокрема, А. Дістервег акцентував: “Хто бажає, щоб народ його був щасливий і виховувався з успіхом, той повинен визнати першою і незаперечною умовою для досягнення цієї мети виховання та освіти вчителів, а також таке їх ставлення, яке б відповідало їх важливому обов’язку... Бажаєте ви потурбуватися про своїх дітей, потурбуйтеся про процвітання тих, кому довірено їх виховання” [4, с. 48]. “Держава, – писав А. Дістервег, – запроваджує посаду вчителя для навчання, а не для вчителя. Хто хоче обійняти таку посаду, повинен дивитися на себе, як на засіб для досягнення мети, пов’язаної з цією посадою. Передусім він повинен здобувати освіту, як вимагає посада, і дедалі більше й більше удосконалюватися, щоб працювати якнайкраще. Хто чинить інакше, його цілком можна розглядати як наймита, котрий шукає і обіймає посаду, щоб вона йому служила. Хто не хоче порушувати свій обов’язок... той повинен ставитися до своїх учительських обов’язків з великим сумлінням і добросовісно” [4, с. 76].

Провідною ідеєю німецького педагога Г. Кершенштайнера, відомого як автора громадянського виховання, є формування державної свідомості особистості. У передмові до свого твору про державно-громадянське виховання він писав про власні враження від перебування в Україні перед початком Першої світової війни і висловлював думку, що під час воєнного лихоліття спільна небезпека об'єднує громадян. Однак в мирні роки інтереси одиниць беруть верх, панує байдужість до державних справ не лише пересічних індивідів, але й можновладців, хоча вони про це ніколи публічно не заявляють.

Цей природний, егоїстичний нахил людини, – вважав Г. Кершенштайнер, – можна ефективно лікувати лише одним способом: *планово і послідовно виховувати у напрямі державної думки*, тобто непорушної свідомості, що добро одиниці найкращим чином зберігається в державі добре упорядкованій, збудованій на моральних підвалинах, і кожний має обов'язок – державу, в якій він живе, так підтримувати, як це тільки в певному випадку можливо [2, с. 95].

Вітчизняні теоретики і педагоги-практики Г. Ващенко, А. Макаренко, М. Пирогов, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський також розглядали принцип громадянськості й патріотизму як один із провідних у педагогічній етиці. Наприклад, Г. Ващенко, висвітлюючи генезу і розвиток українського виховного ідеалу, акцентував на його послідовній традиційності. Оскільки головним джерелом традиційного виховного ідеалу українця є релігійність і патріотизм, то на педагога покладається безпосередня відповідальність за формування цього ідеалу в молоді. Перша абсолютна вартість для молоді, – зазначав Г. Ващенко, – є Бог, друга – Батьківщина. Молодь повинна чітко уявляти собі, в чому полягає благо Батьківщини:

- у державній незалежності, можливості для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя;
- в об'єднанні всіх українців, незалежно від їхнього територіального походження, церковної приналежності, соціального стану тощо в одну спільноту, що пройнята єдиними творчими прагненнями і високим патріотизмом;
- у справедливому державному устрої, який би підтримував лад у суспільстві, водночас забезпечував особистості права і волю кожного громадянина й сприяв розвитку та виявленню його здібностей, спрямованих до громадянського добра;
- у справедливому соціальному устрої, коли б зникла і була б неможливою боротьба між окремими групами суспільства;

- у високому рівні народного господарства та його справедливій організації, яка забезпечувала б матеріальний добробут усіх громадян, була б позбавлена елементів експлуатації;
- у розквіті духовної культури українського народу (науки, мистецтва, освіти), піднесенні її на такий рівень, щоб Україна стала передовою країною у світі;
- у високому релігійно-моральному рівні українського народу, реалізації в життя вчення Христа;
- у високому рівні здоров'я українського народу, зведенні до мінімуму в нього хвороб і виродження [3, с. 174–175].

З часу, коли Г. Ващенко сформулював ці положення, минуло чимало літ, але їхній зміст, на нашу думку, актуальний і нині. З метою виявлення ставлення студентів до змін, що відбуваються останніми роками в Україні, кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін провела соціологічне дослідження серед студентів. Опитування охопило 864 респонденти, які навчаються денно та заочно. На анкету відповіли 85,4% дівчат і 14,6% юнаків, зокрема, віком до 20 років – 21,4%, 20 – 30 років – 78,6% (див. таблицю).

Результати опитування студентів щодо ставлення до змін, які відбуваються у державі

Ставлення до змін	Відповіді студентів, %
Цілком схвалюю	0,6
Схвалюю, але вважаю, що реформи діють повільно	5,3
Схвалюю, але не згідний із багатьма заходами, що впроваджуються	41,0
Реформи призводять до дестабілізації суспільства, посилення напруження в Україні	28,7
Не можу відповісти	24,4

Як бачимо, серед студентів, які цілком схвалюють суспільні зміни в Україні, немає жодного відсотка. Близько половини респондентів реформи схвалюють, але зі значними уточненнями, і майже третина ставить до них негативну оцінку. Привертає увагу значний відсоток тих, які вагаються в оцінці сучасних змін у суспільстві. Пояснення цьому одне – апатія, спричинена байдужістю суспільства, можновладців до молоді. Тимчасове “загравання” з молоддю, навіть маніпуляція її свідомістю, потребами не розв’язує проблему й не дає позитивних стимулів у аспекті громадянського й патріотичного виховання.

Виховання моральності, патріотизму повинне ґрунтуватися на піднесенні громадського почуття, яке закладене в людині генетично, проте

воно позитивно розвивається чи деформується залежно від соціального оточення. В. Скуратівський зазначає, що любов до свого краю, родини, батьківщини змалку формується у людини несвідомо. Однак справжня любов досягає вершини лише тоді, коли вона духовно усвідомлена, самовизначена. Якщо ж переважає інстинктивність, то любов до батьківщини може обернутися сліпим афектом, здатним заглушити в душі і голос совісті, і голос справедливості, і навіть вимоги елементарного сенсу. Тоді людина переживає не творче піднесення, а навпаки, погорду, зневагу до інших народів. Ідея батьківщини передбачає в людині живе начало духовності. Якщо ж людина не має цього, то вона може прожити все життя в межах своєї держави і не “знайти” своєї батьківщини, не полюбити її всім серцем, залишитися духовною сиротою. У сучасному світі є чимало таких безрідних людей, які не здатні любити свою батьківщину тому, що вони живуть егоїстично-груповими інтересами, але належної духовності не мають.

Зазвичай буває і так, що людина, яка не знайшла батьківщини і не вмів її любити, все-таки видає себе за патріота. Такі патріоти люблять батьківщину лише про чуже око. Для них батьківщина там, де добре платять. “Отечество на язиці, а в серці облуда”. Народний поет, педагог Б. Грінченко влучно висміював таких горе-патріотів у вірші “Українець”:

Він українець – це запевне,
Бо хвалить сало й галушки,
Та ще й вишиванії дома
Бере він на ніч сорочки.
І хоч накази часто пише,
Щоб в шори брали мужиків,
Але ж він каже: “Україну
Люблю я так, як і любив...”

Така любов до батьківщини – ніщо інше як симуляція. Любити батьківщину – це любити святині свого народу, його надбання, його культуру, мову, злитися з долею народу, творити її. Бути вірним їй, як були вірні наші предки: і в години піднесення, і в години падіння, і в години небезпеки, і в години злагоди і миру. Прикладом для кожного українця у цьому повинні бути такі великі постаті, як Святослав Хоробрий, Володимир Великий, Володимир Мономах, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Іван Кожедуб, а також численні невідомі герої, які своє життя віддали у боротьбі за життя й добробут України.

Висока громадянськість, патріотизм віддзеркалюються в мові, піснях, легендах, думах, казках, поезіях народу, які слід творчо використовувати у навчально-виховному процесі. Виходячи із завдань та цілісних орієнтацій громадянського виховання, варто дедалі більше залучати студентську молодь до святкування загальнодержавних свят, проведення різноманітних

тематичних вечорів, екскурсій-подорожей історичними місцями, організовувати виставки художньої творчості, влаштовувати календарно-обрядові та тематичні свята тощо.

Організуючи виховну роботу з громадянського й патріотичного виховання, потрібно зважати, що в Україні історично склався широкий спектр регіонально-політичних та регіонально-культурних відмінностей, наявна релігійна неоднорідність і неоднозначне ставлення населення до багатьох подій минулого та сучасності, а також є багато інших особливостей. На нашу думку, саме патріотизм, громадянськість повинні нас об'єднувати, зберігати те, що протягом століть було нашою метою – незалежну державу.

Якраз до такої єдності, любові, спільності закликав нащадків видатний педагог Закарпаття Олександр Духнович. Він попереджував: “Ужасная есть древняя руского народа история, показующая, як народ той непременно делился на партии, боролся сам с собой, истребляя родину, а наконец исчез в темном мраци, оставляя мало недужных потомков, несчастную гибель народа своего вещающих. Якщо нащадки отримають у спадщину несогласний спор и междуособную брань, то немила им будет наша память, а великанское народное здание будет в обиталище словам” [6, с. 58 – 59].

Отже, принцип громадянськості й патріотизму сприяє не лише відродженню моральних цінностей минулого, а й допомагає міцно стати на основи, адекватні моральній природі, духу нашого народу, які виведуть незалежну Україну до світових висот цивілізації й культури.

Перспективний напрям подальшого дослідження проблеми – методологічні засади громадянського й патріотичного виховання в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

1. *Аристотель*. Политика // Собр. соч.: В 4 т. / Пер. с древнегреч., общ. ред. А. И. Доватура. М., 1983. Т. 4.

2. *Васькович Г.* Кершенштайнер і українська педагогіка. Тематична частина габілітаційної праці на тему: “Вплив Кершенштайнера на українську педагогічну думку та його знання української педагогічної проблематики”. Мюнхен, 1970. С. 124–204.

3. *Ващенко Г.* Виховний ідеал. Полтава, 1994.

4. *Дистирвег А. И.* Избранные педагогические сочинения / Сост. В. А. Ротенберг; общ. ред. проф. Е. Н. Медынского. М., 1956.

5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. 2000. № 4. С. 7–13.

6. *Невідомий Олександр Духнович* // Бача Ю. Шлях Олександра Духновича. Данилюк Д. “Затаїти правду не сміючи...”. Ужгород, 1993.

7. *Пиріг Л.* Нація вмирає? // Пульсар. 2001. № 2. С. 20.

**PRINCIPLE OF CIVICS AND PATRIOTISM (ETHIC AND
PEDAGOGICAL ASPECT)****Hryhoriy Vasianovych**

*L'viv Institute for Research on Pedagogy and Psychology of Professional
Education, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Kryvonos Str., 10, UA-79008 L'viv, Ukraine*

The paper analyses the content of civics and patriotism as the basic principle of pedagogical ethics. It considers the scientific approaches to the problem based on the analysis of the works written by Ukrainian and foreign pedagogues, such as: D. Bosku, Hr. Vashchenko, F. Dukhnovych, G. Kershenstainer, S. Russova, V. Sukhomlynsky and others.

Key words: civics, patriotism, moral education, pedagogue, student, principle.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2005
Прийнята до друку 14.04.2006